

TOPIARIUS
STUDIA KRAJOBRAZOWE

Tom 1/2016

WYDAWCA:

Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Biologiczno-Rolniczy, Zakład Architektury Krajobrazu
ul. Ćwiklińskiej 1A, 35-601 Rzeszów
serwis internetowy czasopisma: www.topiarius.ur.edu.pl
kontakt: topiarius.redakcja@ur.edu.pl

REDAKTOR NACZELNY:

dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka, prof. UR

REDAKCJA:

dr inż. arch. kraj. Agata Gajdek, dr Piotr Kołodziejczyk, dr inż. arch. Anna Sołtysik, dr inż. arch. kraj. Marta Pisarek, mgr inż. arch. kraj. Agnieszka Wójcik

RADA NAUKOWA:

prof. dr hab. inż. arch. Aleksander Böhm, prof. dr hab. inż. arch. Andrzej Kadłuczka, dr hab. inż. Zbigniew Czerniakowski, dr hab. inż. arch. Mykoła Bewz, dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka

RECENZENCI TOMU:

prof. dr hab. arch. Aleksander Böhm, dr hab. inż. Zbigniew Czerniakowski, prof. UR, dr hab. inż. Beata Gawryszewska, dr hab. art. rzeźb. Jerzy Grygorczuk, prof. dr hab. Krzysztof Młynarczyk, dr hab. inż. arch. Irena Niedźwiecka-Filipiak, dr hab. Krystyna Pudelska, prof. nadzw., dr hab. Barbara Szulczewska, prof. SGGW, prof. dr hab. inż. arch. Adam Szymski, prof. dr hab. Czesława Trąba, dr hab. Ewa Trzaskowska, KUL, dr hab. Piotr Urbański, prof. nadzw., prof. dr hab. inż. Kazimierz Wiech, dr hab. inż. arch. Agata Zachariasz, prof. PK

KOREKTA:

Ryszard Żelazny

TŁUMACZENIA STRESZCZEŃ:

autorzy tekstów

SKŁAD I PROJEKT OKŁADKI:

Anna Sołtysik, na okładce wykorzystano rysunek Piotra Patoczki

Czasopismo TOPIARIUS. Studia Krajobrazowe to recenzowane czasopismo naukowe, którego podstawową wersją jest wersja papierowa.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Czasopismo, ani żaden jego fragment, nie może być drukowane ani reprodukowane bez pisemnej zgody wydawcy.

All rights reserved. No part of this publication may be printed or reproduced without permission in writing from the publisher.

ISSN 2449-9595 ISBN 978-83-63359-18-8

WYDAWCA WYKONAWCZY:

Wydawnictwo AMELIA Aneta Siewiorek
ul. dr J. Tkaczowa 186, 36-040 Boguchwała
tel. 17 853 40 23, tel. komórkowy 600 232 402
www.wydawnictwoamelia.pl
<http://wydawnictwoamelia.pl/sklep/>
e-mail: wydawnictwoamelia@go2.pl

Uniwersytet Rzeszowski
Wydział Biologiczno-Rolniczy
Zakład Architektury Krajobrazu

TOPIARIUS

STUDIA KRAJOBRAZOWE

Wydanie monograficzne

Tom 1

KRAJOBRAZ POLSKI. CUDZE CHWALICIE
Ochrona i kształtowanie rodzimego krajobrazu

Rzeszów 2016

SPIS TREŚCI

Piotr Patoczka <i>Od redakcji</i>	7
--------------------------------------	---

KRAJOBRAZ – ASPEKTY TEORETYCZNE

Beata J. Gawryszewska <i>Ginący krajobraz miejski. Przemiany struktury i funkcji zieleni miejskiej w XX i XXI wieku</i>	11
--	----

Anna Górka <i>Edukacja krajobrazowa dla ruralistyki</i>	25
--	----

Jerzy Potyrała, Tomasz Malczyk, Izabela Iwancewicz <i>Walidacja metody oznaczenia roli średniowiecznych fortyfikacji w aspekcie ochrony i kształtowania krajobrazu</i>	34
---	----

Krzysztof M. Rostański <i>Modelowanie heurystyczne naturalistycznych założeń zieleni</i>	54
---	----

Magdalena Wilkosz-Mamcarczyk <i>Procesy rewitalizacyjne i ich wpływ na jakość krajobrazu miejskiego</i>	64
--	----

KRAJOBRAZ KULTUROWY I JEGO TOŻSAMOŚĆ

Krzysztof Gawroński, Michał Uruszczak <i>Współczesne aspekty ochrony krajobrazu Górnego Śląska</i>	75
---	----

Katarzyna Kałużny, Ewa Hanus-Fajerska <i>Ogrody gospodarstw agroturystycznych szansą na zachowanie tradycyjnych ogrodów wiejskich</i>	87
--	----

Daniel Mikulski, Elżbieta Raszeja, Gabriela Klause <i>Ze studiów nad tożsamością miejsca. Problem kontynuacji formy dworu w krajobrazie wielkopolskiej wsi na obszarze ziemi średzkiej</i>	97
---	----

Paweł Nowak <i>Krajobraz kulturowy – aktywna ochrona przez wartościowanie</i>	115
--	-----

Karolina Porada <i>Kopce w krajobrazie Krakowa i okolic</i>	121
Elżbieta Raszeja, Agnieszka Skóra <i>Relacje między ekspozycją a tłem krajobrazowym w muzeach na wolnym powietrzu na przykładzie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego</i>	131
Magdalena Rzeszotarska-Pałka <i>Tożsamość krajobrazu wsi Pomorza Zachodniego</i>	149
PROBLEMATYKA PLANOWANIA KRAJOBRAZU	
Agata Ćwik, Bernadetta Ortyl <i>Rozproszona zabudowa w górach – utracone krajobrazy?</i>	165
Maria Dankowska, Marek Koter, Małgorzata Saciuk, Aneta Tomczak <i>Czytelność dawnych układów ruralistycznych w planie współczesnego miasta na przykładzie Łodzi</i>	176
Wiesława Gadomska <i>Krajobrazowe konsekwencje rozwoju turystycznej bazy noclegowej w obszarze Krainy Wielkich Jezior Mazurskich</i>	193
Michał Uruszczak <i>Prognozy programu odnowy wsi jako część polityki regionalnej</i>	205
Barbara Wycichowska <i>Progresywna rewitalizacja krajobrazu miasta Łodzi</i>	216
WSPÓŁCZESNE PRZEKSZTAŁCENIA KRAJOBRAZU	
Bożena Łukasik <i>Kompozycje i zróżnicowanie form roślinnych na poznańskich placach miejskich</i>	235
Maciej Żołnierczuk, Beata Fornal-Pieniak, Ewa Rykała <i>Polski krajobraz „niskiej zieleni przydrożnej”</i>	248
Ewa Anna Rykała, Maciej Żołnierczuk <i>Przekształcenia tkanki roślinnej w krajobrazie miasta na przykładach placów rynkowych Mazowsza</i>	258

ASPEKTY PROJEKTOWANIA KRAJOBRAZU

- Magdalena Jaroniec, Michał Krzyżaniak, Dariusz Świerk, Piotr Urbański,
Miłosz Walerzak
*Problemy rewaloryzacji historycznych założeń ogrodowych, na przykładzie
konceptji zagospodarowania zabytkowego parku w Gorzynie* 273
- Grażyna Łaska, Katarzyna Urban
*Projekt koncepcyjny urzędzenia parku botanicznego
w śródmieściu Białegostoku* 289
- Anna Podolska, Ewa Trawińska
*Mała architektura z regionalnym akcentem we współczesnych rozwiązaniach
zagospodarowania terenu na przykładzie wsi Glinka w woj. śląskim* 304
- Miłosz Zieliński
*Odrębność i tożsamość przestrzeni publicznej jako wartość
dla lokalnej społeczności* 317

ASPEKTY PROJEKTOWANIA KRAJOBRAZU

**MAŁA ARCHITEKTURA Z REGIONALNYM AKCENTEM
WE WSPÓŁCZESNYCH ROZWIĄZANIACH ZAGOSPODAROWANIA
TERENU NA PRZYKŁADZIE WSI GLINKA W WOJ. ŚLĄSKIM**
PARK FURNITURE WITH REGIONAL ACCENT IN CONTEMPORARY LAND
DEVELOPMENT SOLUTIONS - THE EXAMPLE OF GLINKA VILLAGE
IN SILESIA VOIVODESHIP

Anna Podolska, Ewa Trawińska
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Instytut Architektury Krajobrazu
email: anna.podolska@up.wroc.pl, ewa.vigdis@gmail.com

Pod wpływem przemian technicznych, społecznych i ekonomicznych współczesna wieś zmienia swój dotychczasowy charakter, powoli odchodząc od tradycyjnej formy. Zmiany te dotyczą m.in. sposobu zagospodarowania terenu, w którym coraz częściej zauważalne jest zanikanie odrębności kulturowej. O ile kształtowanie zabudowy wiejskiej jest często kontrolowane przez przepisy prawa miejscowego, o tyle kształtowanie terenów zieleni w tym obszarów integracji społecznej tworzone jest zwykle jedynie w oparciu o indywidualne gusta. Dlatego bardzo istotne jest uświadamianie zarówno społeczności lokalnej jak również decydentom na poziomie lokalnym i ponadlokalnym, jak ważne w harmonijnym kształtowaniu obszarów wiejskich jest ich kompleksowe traktowanie.

Głównym celem artykułu jest zwrócenie uwagi na potrzebę kształtowania krajobrazu obszarów wiejskich zgodnie z tradycją i miejscową kulturą. Zjawisko to jest zarówno istotne w kształtowaniu strefy prywatnej, jak również publicznej, gdyż obie te przestrzenie w podobny sposób wpływają na zachowanie ładu przestrzennego i mają wpływ na podtrzymanie ciągłości tradycji regionalnych.

Słowa kluczowe: regionalizm, tereny integracji społecznej, mała architektura, Beskid Żywiecki

Technical, social and economic influences caused changes in traditional village character, that slowly moves towards more contemporary forms. These changes relate to, among others, land development. Frequently the land development loses distinctiveness of its own cultural identity. The development of rural housing is often controlled by local law, while the development of green areas and areas of social integration can be freely designed. Their development is usually only based on individual taste. Therefore, it is very important to raise cultural awareness of the local community as well as local and regional authorities, as they are the key stakeholders in the process of harmonious rural areas formation.

The main aim of this article is to draw attention to the issue of rural landscape development in reference to the local tradition and culture. It is important in the development of private areas, as well as the public space. They both affect the upkeep of spatial harmony and maintaining the continuity of regional tradition.

Keywords: vernacular architecture, social integration areas, street furniture, Silesian Beskids

Wstęp

Krajobraz wiejski zachowuje się niczym żywy organizm, wrażliwy jest na zmiany jakie w nim przeprowadza człowiek i czyni natura. Dlatego wszelkie działania ludzkie nie mogą być pochopne i podyktowane jedynie panującą modą. Jest to szczególnie istotne, gdy do czynienia mamy z obszarem wyjątkowym zarówno pod względem położenia, historii, tradycji i kultury, które nadal są wyraźnymi wyróżnikami istoty miejsca. Do takich obszarów zalicza się m.in. Beskid Żywiecki, który stał się poligonem badawczym niniejszego artykułu, gdyż to właśnie wyraźny regionalizm tego miejsca, stał się inspiracją do współczesnych rozwiązań zagospodarowania przestrzennego wybranej wsi.

Celem artykułu jest uczulenie społeczeństwa na potrzebę zachowania tożsamości miejsca, zachęcenie do projektowania „miejsz z duszą”, które nie tylko będą miały za zadanie zwiększenie atrakcyjności wsi, ale także m.in. stworzenie miejsca odpowiadającego potrzebom społecznym i kulturalnym mieszkańców, poprawiającego jakość ich życia oraz rozwijającego w nich poczucie tożsamości. Dlatego w zaprezentowanej koncepcji przestrzeni wspólnej, dla miejscowości Glinka położonej w obrębie Beskidu Żywieckiego, bardzo ważne jest poznanie regionalnej kultury i tradycji charakterystycznej dla obszarów górskich. Praca ma charakter badania rozpoznawczego. Oparta została na metodzie kameralnej i terenowej. Pierwsza polegała na gromadzeniu i analizie danych pochodzących ze źródeł bibliograficznych, ikonograficznych i kartograficznych oraz skompletowaniu na ich podstawie odpowiedniej dokumentacji. Dzięki temu możliwe było zbadanie przede wszystkim zmian, jakie zaszły we współczesnym krajobrazie wiejskim w stosunku do tradycyjnych form zagospodarowania przestrzennego, a także wyodrębnienie cech charakterystycznych dla rodzimego folkloru, co stanowiło bazę przy opracowywaniu koncepcji zagospodarowania terenu.

Metoda terenowa oparta została na bezpośrednim badaniu opracowywanego terenu poprzez przeprowadzenie wizji lokalnej. Głównym zadaniem było sporządzenie dokumentacji fotograficznej oraz przeanalizowanie stanu istniejącego, co pomogło w opracowywaniu wytycznych projektowych.

Regionalizm w architekturze na przykładzie Beskidu Żywieckiego

Regionalizm to pojęcie szerokie, podejmujące działania mające na celu podkreślenie odrębności danej zbiorowości od innych (multimedialna encyklopedia, hasło: regionalizm). Jednym z obszarów, w którym jest ono szczególnie zauważalne jest architektura. Jak pisze Borcz, „do cech stanowiących o charakterze regionalnym architektury należy stosowanie materiałów rodzimych i tworzenie takich układów konstrukcyjno-budowlanych, które wywodzą się z tradycji danego regionu. Zaliczyć tu należy także zdobnictwo, detal, barwę, które w wyraźny sposób wyróżniają architekturę” (Borcz 2003: 17). Stosowanie się

do tych wytycznych umożliwia stworzenie szerszej, spójnej całości, która ściśle wiąże się z otoczeniem, tworząc w krajobrazie harmonijne kompozycje.

Jednym z obszarów, w którym wyraźnie jesteśmy w stanie dostrzec cechy regionalne jest obszar Śląska. Stanowi on historyczną dzielnicę Polski w dorzeczu górnej i środkowej Odry. Od wieków przenikały się tam wpływy wielu kultur: polskiej, niemieckiej, czeskiej i austriackiej. Od XV-XVI w. do dzisiaj stosuje się podział Śląska na 2 części: Dolny i Górny. O ile na Dolnym Śląsku istniała wielokulturowość (do zakończenia II wojny światowej zamieszkiwała tam ludność niemieckojęzyczna o korzeniach polskich i niemieckich; w Kotlinie Kłodzkiej Czesi, w okolicach Zgorzelca i Bogatyni – Łużycanie), o tyle na Górnym Śląsku zamieszkiwała ludność rdzenno polska zwana Ślązakami. Miejscowa ludność wprowadziła swój odrębny dialekt i posługiwała się gwarami śląskimi. Obszar Górnego Śląska można podzielić na 3 duże regiony: Śląsk Opolski, Cieszyński i Katowicki, wśród tych regionów można natomiast wydzielić kilka etnograficznych grup śląskich: Opolanie, Raciborzanie, Bytomiaci, Lachy Śląskie, Górzanie oraz Górale z Beskidu Śląskiego (Czerwiński 2006: 282-284).

Podział etnograficzny niósł ze sobą odmiennosc w różnych dziedzinach życia codziennego. Ważnym aspektem różniącym poszczególne regiony kraju była także tradycyjna zabudowa. Budownictwo ludowe ulegało powolnym przemianom na przestrzeni wieków. Kształtowane przez wiele pokoleń rozwiązania konstrukcyjne były powielane przez wieki, a za okres ich najintensywniejszego rozkwitu przyjmuje się wiek XIX – okres intensywnych przemian społeczno-gospodarczych. W tym czasie nie tylko podniósł się standard stawianych budynków, ale również znacząco wykształciły się różnice w budownictwie poszczególnych regionów kraju. Materiałem, z którego przede wszystkim wznoszono zabudowania wiejskie, niezależnie od funkcji jaką pełniły, było drewno, ale w zależności od lokalizacji zasobów naturalnych były dodawane lub zamiennie stosowane również inne materiały tj. glina czy kamień. Jedno jest pewne – były to oryginalne dzieła świadczące o talencie i kunszcie rzemieślników, spod których rąk wyszły.

Charakterystyka beskidzkiego budownictwa ludowego:

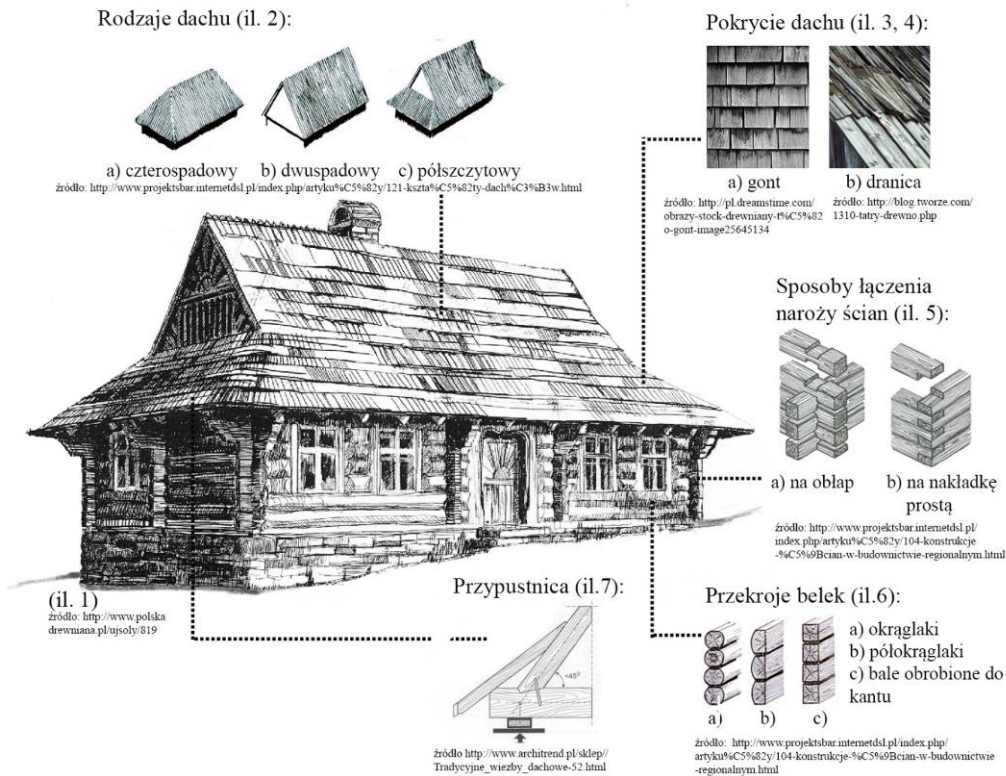
- Typ zabudowań: ze względu na specyficzny typ gospodarki – trudnienie się pasterstwem górskim (intensywna hodowla owiec i bydła) – zagrody składały się z jednego budynku, który pod jednym dachem łączył zarówno funkcję mieszkalną i gospodarczą lub oddzielnie stawiano budynek mieszkalny i chlew. Ponadto zagrody o charakterze rolniczo-pasterskim były powiększane o stodołę, a czasem o spichrz. (Czerwiński 2006: 292).
- Forma budynku: jednotraktowa chałupa odznaczająca się prostym układem wnętrza, gdzie część mieszkalna od części gospodarczej rozdzielona jest sienią. Od 2 poł. XIX w. upowszechnił się układ jednotraktowej chałupy dwuizbowej rozdzielonej sienią z wydzieloną większą czarną izbą z otwartym paleniskiem i mniejszą – białą (Czerwiński 2006: 293) (Ryc. 1, il. 1).
- Materiał budowlany i konstrukcyjny ścian: podstawowym materiałem budowlanym było drewno przede wszystkim sosnowe, na południu Polski – jodłowe. Ze względu na dużą trwałość używano również drewna dębowego (podwaliny, legary, słupy). Dla utrzymania wysokiej jakości użytego do budowy drewna, poddawano je obróbce już na miejscu śinki, następnie na miejscu budowy drewno obrabiali trzecie, którzy rozszczepiali je za pomocą klinów, na odpowiednie wymiary, a następnie wygładzali je toporem. Materiał odpowiednio zaimpregnowany schnął kilka lat, dzięki temu nie ulegał wykrzywianiu pod wpływem warunków atmosferycznych. Prócz drewna powszechnie stosowano w tym regionie również kamień. Wznoszono z niego m.in.

podmurówki, wyrównywano także proporcję budynku w stosunku do powierzchni gruntu na terenach o urozmaiconym ukształtowaniu terenu, niwelując tym samym nierówności terenu. Wzdłuż ściany frontowej podmurówka stanowiła jednocześnie taras prowadzący do drzwi chałupy.

- Konstrukcja budynku: na Śląsku stosowano konstrukcję wieńcową (zrębową) (Czerwiński 2006: 10), szpary między balami uszczelniano mchami, skręconą trawą lub odpadami stolarskimi (obecnie). Konstrukcja ta polegała na układaniu bali, okrągłaków, czy półokrągłaków jeden na drugim, które na narożnikach łączono węglami w zamknięty wieńiec. Węgły były wiązane różnymi sposobami. W starszych budynkach ostatki związane na węglach wystawały znacznie poza lico ściany, a w nowszych były przycinane równo z nią. (Czerwiński 2006: 14) (Ryc. 1, il. 6).
- Rodzaj dachu: przeważającą formą dachu na terenie Beskidów był dach dwuspadowy i przyczółkowy z szerokim okapem oraz naczółkowy. W regionach górskich charakterystycznym rodzajem dachu był również półszczytowy. Jest to forma pośrednia pomiędzy dachem dwu a czterospadowym. Powstał on w wyniku wyodrębnienia szczytu poniżej kalenicy w krótszej połaci dachu czterospadowego (Czerwiński 2006: 18-19) (Ryc. 1, il. 2).
- Konstrukcja więźby dachowej: powszechnie stosowana była konstrukcja krokwiowa (Czerwiński 2006: 19).
- Krycie dachów: popularnym pokryciem dachu na terenach górskich był gont oraz dranice, wzdłuż połaci zakładano rynny – korytka wydrążone w żerdziach. Poszycie dachu składało się z 4 rzędów dranic lub 12 rzędów gontu. Aby złagodzić spadki wysokich dachów na terenach górskich stosowano przypustnice. Były one osadzone na płatwiach leżących na daleko wysuniętych ostatkach belek pułapowych, dzięki temu tworzył się szeroki okap służący ochronie ścian budynku. Na terenie Górnego Śląska stosowano również schodkowe ułożenie pokrycia dachu: obrzeże dachu kryto gontem a resztę połaci słomą (Ryc. 1, il. 3, 4).
- Stosowano podcienie i okapy.
- Stolarka budowlana: sposób osadzania okien i drzwi był bezpośrednio związany z zastosowaniem odpowiedniego rodzaju konstrukcji ścian. W budynkach o konstrukcji zrębowej obramienia otworów były wykonane z 2 słupów bocznych połączonych nadprożem. (Czerwiński 2006: 28).
- Zdobnictwo: budownictwo beskidzkie bogate jest w zdobnictwo nawiązujące do innych regionów karpaccich. Dla tego regionu nie było charakterystyczne bielenie ścian, ale zdarzało się, że rysie podtrzymujące dach nad ścianą frontową zdobione były kolorowymi, geometrycznymi ornamentami (Czerwiński 2006: 293) (Ryc. 2).

Na całym Śląsku do końca XVIII w. przeważało budownictwo drewniane. Na Górnym Śląsku, głównie w miejscach z dala od ośrodków przemysłowych zachowało się ono najdłużej, przez następne stulecia. W Beskidzie Żywieckim drewno było podstawowym materiałem budowlanym jeszcze na przełomie XIX/XX w., do tego czasu również popularnym pokryciem dachu był gont.

Prócz wyżej wymienionych elementów architektonicznych istotną częścią składową budownictwa ludowego było również zdobnictwo, niezwykle bogate w przypadku regionów górskich. Pełniło ważną funkcję – zarówno ozdobną, jak również magiczną i kultową. Stanowiło ponadto, jeden z najważniejszych aspektów sprzyjających regionalizacji, której rozkwit datuje się na ostatnie ćwierćwiecze XIX w.

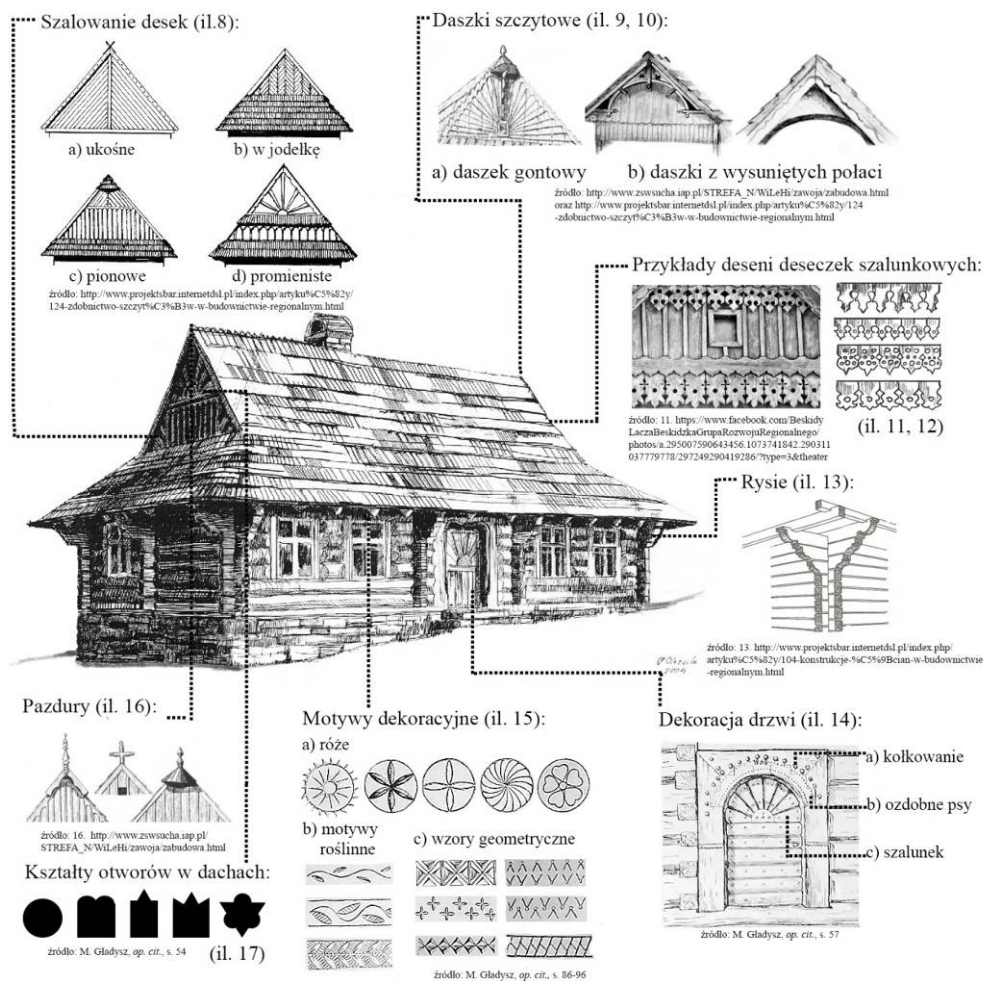
Ryc. 1.
Charakterystyczne elementy konstrukcji chaty beskidzkiej (oprac. na podstawie Czerwińskiej 2008)

Zdobnictwo w beskidzkim budownictwie ludowym

Jak podkreśla Gładysz (1935: 7-8, 110-113), dla górali beskidzkich niezwykle ważne jest spełnienie szeregu warunków, by o danym przedmiocie móc powiedzieć, że jest *szumny* (piękny). O jego harmonijności decyduje przede wszystkim odpowiedni kształt wraz z wymiarami. Najczęściej wykorzystywanymi proporcjami szerokości do wysokości (lub odwrotnie) przedmiotu były tak zwane stosunki proste, przede wszystkim 1:1, 1:2 i 1:4. Drugim ważnym aspektem jest użyteczność przedmiotu, trzecim zaś jego zdobienia, które także podlegają wymogom rytmu, symetrii i harmonii, a ponadto muszą być wykonane odpowiednimi technikami.

Na twórczość ludową górali śląskich (podobnie jak innych artystów) szczególny wpływ mają trzy obszary ich życia: doświadczenia estetyczne, wierzenia i życie społeczne. Kontakt z innymi dziełami sztuki i ich indywidualny odbiór, wyznawana religia oraz umacnianie od pokoleń tradycje i wierzenia, zgodne życie i chęć podobań się w kontaktach z innymi niewątpliwie kształtują ich działalność artystyczną, co ma odzwierciedlenie w wytwarzanych dziełach. Przykładem jest jeden z najczęściej stosowanych motywów zdobniczych – krzyż i krzyżyk. Z jednej strony jest to podstawowy symbol chrześcijaństwa, z drugiej natomiast spełnia również ważną funkcję magiczną – ma odstraszać złe duchy i czuwać nad pomyślnością właściciela przedmiotu. Inną, często stosowaną ozdobą, spełniającą podobną funkcję co krzyż i krzyżyk, są wycięte w drewnie i splecione ze sobą pierwsze litery imion Jezusa i Maryi. Przyozdabia się nimi przede wszystkim drzwi,

okna, tragarze oraz skrzynie. Niezwykle ważnym motywem, jest także gwiazda ryzowana zwana również różą, najczęściej sześcioramienna, ale też ośmio-, pięcio-, cztero- i trójramienna, spotyka się też róże słoneczne i inne, z układem kresek tworzących ciekawe wzory. Często motywem geometrycznym był także ciąg złożony z kątów i znajdujących się na ich wierzchołkach punkcików. Poza tym pojawiały się również formy ozdobne tworzone za pomocą linii, kątów prostych i kółek, które symetrycznie rozstawione tworzyły stały, harmonijny rytm (Gładysz 1935: 81-105).

Ryc. 2.
Charakterystyczne elementy zdobnicze chaty beskidzkiej (oprac. na podstawie Gładysz 1935; Kutrzebianska 1931; Molenda)

Zdobnictwo w tradycyjnej zabudowie beskidzkiej najczęściej obejmowało:

- dach: jego szczyt ozdabiano niejednokrotnie pazdurem, czyli pionową ozdobą, wycinaną lub rzeźbioną w szpic (Ryc. 2, il. 16). Pazdur miał najczęściej formę ostrosłupa, stożka, albo zaokrąglonego na końcu i często przewężonego w połowie wysokości walca, na szczycie dachu niejednokrotnie stosowano też krzyżyki (Kutrzebianska

1931). Szczytowa połać dachu niemal zawsze miała kształt trójkąta (im dach był ostrzejszy, tym uważany był za piękniejszy), a motywem zdobniczym na połąci był szalunek z desek układanych w różne desenie, deseczki wycinane w zęby, półkola i esownice, bądź też umocowywane na dachu elementy wycinane z desek (Gładysz 1935: 77-78) (Ryc. 2, il. 11, 12). Najczęstszym typem szalowania było układanie deseczek pionowo, ukośnie lub w jodelkę (Ryc. 2, il. 8). Ponadto bardzo popularnym, szczególnie elementem zdobniczym, był motyw wschodzącego słońca, czyli układ promienisty pojedynczych deseczek (Molenda). W beskidzkim budownictwie spotykana była również ozdoba szczytu w formie wysuniętego ponad szalowanie daszku. Jeszcze innym elementem, spełniającym funkcję zarówno ozdoby, jak i doświetlenia strychu domu, było wycinanie w deskowaniu nieraz bardzo ozdobnych otworów lub budowanie okienek szczytowych (Ryc. 3, il. 17).

- strop: posiadał elementy ozdobne – rysie, czyli wysunięte w górnych partiach zewnętrznej ściany belki pełniące również funkcję wsporników okapu (Ryc. 2, il. 13). Ich formę często profilowano i finezyjnie ozdabiano (Molenda i Wojtyła).
- drzwi, podobnie jak szczyty dachów, ozdabiano niejednokrotnie odpowiednim ułożeniem na nich desek, które w ten sposób tworzyły geometryczny wzór (Ryc. 2, il. 14c). Innym rodzajem dekoracji było kółkowanie, spotykane zwłaszcza na drzwiach o kształcie półkolistym (Ryc. 2, il. 14a). Jest to ornamentyka stosunkowo rzadka, w której wykorzystywano kółki, zazwyczaj malowane lub specjalnie zdobione, np. wycinanymi na nich kółeczkami, albo profilowanymi brzegami (Gładysz 1935: 56-57).
- zawiasy, zamki.

Tradycyjna zabudowa wiejska – inspiracja dla małej architektury

Z zabudową wiejską również od zawsze związana była mała architektura. Początkowo miała ona znaczenie czysto użytkowe i bezpośrednio wiązała się z zagrodą wiejską, należały do niej: studnie, gołębniki, pasieki, psie budy, wędzarnie, suszarnie owoców, ustępy, ogrodzenia, bramy i furtki. Nie ważne jednak jaką funkcję pełniły te obiekty, ich materiały i forma w każdym przypadku wzorowane były na budownictwie regionalnym. Dzięki temu harmonijnie wpisywały się w otaczający krajobraz, podtrzymując tym samym ducha regionalnego. Jak podaje Ciołek na budowę swych domostw, a co za tym idzie również elementów małej architektury, miejscowa ludność używała przede wszystkim materiałów lokalny, najbardziej dostępny i powszechny w danej okolicy, m.in.: drzewo, glinę i kamień, gdyż to właśnie „*Budulec jest elementem niezwykle silnie odciskającym piętno w krajobrazie i będącym jednym z podstawowych tworzyw odrębności regionalnych*” (Ciołek 1984). W obecnych czasach pęd za techniką oraz trendy mody, które dotarły również do form architektonicznych doprowadziły do zatracenia różnorodności pomiędzy poszczególnymi regionami. Charakterystyczna architektura dziś spotykana jest głównie w skansnach, zachwyca nas wprawdzie, ale to za mało, żeby stała się wyróżnikiem przestrzeni. Obecnie wygląd budynków mieszkalnych poddał się całkowitej unifikacji i niezależnie od miejsca powstają te same projekty domów, a co za tym idzie wnoszone są budynki identyczne niezależnie od regionu czy to na Pomorzu, Podhalu, czy w innej części kraju. Nie ma w nich odrębności formy, detalu architektonicznego, czy różnorodności materiałów podyktowanych lokalnymi zasobami naturalnymi. Czy tak powinno być, czy wsie powinny zatracać swoją odmienną, nie mieć indywidualnego wyrazu i cech charakterystycznych? Z pewnością nie. Świadomi, doceniający spuściznę pokoleń, możemy zatrzymać ten proces i właściwie kształtować przestrzeń służącą wspólnemu dobru. Tradycyjne nie znaczy zacofane. Taka architektura również może być oparta na nowoczesnych technologiach, ale bezwzględnie powinna wykorzystywać cechy miejscowej architektury.

Nie zastanawiamy się nad wyborem domu wpisującego się w otaczający krajobraz, tym bardziej nie zwracamy uwagi, aby mała architektura towarzysząca posesji, czy stojąca w przestrzeni publicznej, nawiązywała do cech regionalnych danego miejsca. Jest ona zwykle katalogowa, masowej produkcji, niemająca nic wspólnego z cechami regionalnymi wiejskiego budownictwa. Obecnie coraz częściej mamy do czynienia z uniformizacją, rzadko stosuje się rodzime materiały, przez co trudno o wydobycie koloru miejsca wynikającego z przejawów regionalnych (Podolska 2013: 38; Cała 2007: 65). Materiały syntetyczne, o szerokiej paletce barwnej nie sprzyjają integracji architektury z otaczającym krajobrazem, w wyniku czego stały wzrost stopnia sztuczności środowiska wiejskiego odbierany jest jako jednolity i monotony bez konkretnego wyrazu (Celadyn 1992: 6-9). Dlatego w obecnych czasach bardzo istotne jest, aby kształtować krajobraz zgodnie z jego specyfiką, na którą jak podaje Gałek składa się wiele czynników, m.in. „*dziedzictwo kulturowe regionu, położenie, otoczenie, a nade wszystko mieszkańcy. To ich postawa, dążenia i potrzeby są najistotniejsze i zdecydują o przyszłości rozwoju miejsca. To społeczność lokalna musi uwierzyć w wartość miejsca, aby stało się ono markowe, pożądane dla osób z zewnątrz*” (Gałek 2011: 36).

Świat wokół nas nieustannie się zmienia, zmieniają się również turyści oraz ich potrzeby. W XXI wieku podróżujących cechuje poszukiwanie autentyczności (Żuromskaite 2009: 7), prócz biernego wypoczynku ważne stają się także poszukiwanie różnych form rozwoju intelektualnego, duchowego czy emocjonalnego. W niniejszym artykule, to właśnie cechy regionalne podyktowały kształt i formę elementów wchodzących w skład proponowanej koncepcji. Natchnienie zaczerpnięte z tradycyjnej architektury przekształcone zostało do form elementów małej architektury, które następnie w połączeniu z tradycyjnymi nasadzeniami stworzyły autentyczny i regionalny zakątek mogący służyć zarówno mieszkańcom jak również turystom.

Wieś Glinka – historia i uwarunkowania

Wieś Glinka położona jest w południowej części województwa śląskiego, w powiecie żywieckim, w gminie Ujsoly, w paśmie górskim Beskidu Żywieckiego. Historia osadnictwa na terenie gminy Ujsoly rozpoczyna się prawdopodobnie w XVI wieku, na skutek kolonizacji wołoskiej. Ludy pasterskie pochodzenia bałkańskiego powodowane presją ze strony Turków zajmujących ich rodzinne ziemie, przemieszczały się w poszukiwaniu nowych terenów do wypasu owiec. Napływająca na tereny dzisiejszych Karpat ludność wołoska wносиła swoją obrzędowość i zwyczaje, jednocząc tym samym niejednorodną dotychczas kulturę grup górskich – ruskich, polskich i słowackich (Kłapyta).

Glinka wzięła swoją nazwę od powstałych na łupkach ciężkich gleb gliniastych, które występują na tym terenie. Pierwotna zabudowa tej wsi powstawała na szczytach gór Kubieśówka i Długi Groń, co odbiega od jej obecnego kształtu, gdzie większość domostw znajduje się w dolinie. Z czasem w rejon gminy Ujsoly napływało coraz więcej osadników, którzy prócz zajmowania się gospodarką pasterską znajdowali zatrudnienie także w powstających zakładach przemysłowych i w leśnictwie (Łajczak i in.). W XIX wieku rozwój gospodarczy regionu uległ zahamowaniu, m.in. z powodu nieurodzajnych gleb, zbyt dużej liczby ludności w stosunku do dostępnego arealu, niedostatecznej komunikacji i dotkliwych powodzi, które nawiedzały te okolice. W tym samym czasie w rejonie zaczęła rozwijać się turystyka, co spowodowało powstawanie zabudowy letniskowej. Wabieni atrakcyjnymi terenami górskimi turyści przybywali coraz liczniej, co przyczyniło się do rozwoju infrastruktury turystycznej (www.ujsoly.com.pl/).

Przestrzeń wiejska – miejsce integracji. Wytyczne projektowe (Trawińska 2015: 52-53)

Opracowywana działka o powierzchni 26 arów znajduje się poza centrum miejscowości, w obrębie Butorówki, przysiółka na wzniesieniu 813 m n.p.m. Otoczona jest zabudową mieszkaniową całoroczną oraz letniskową. Lokalizacja działki sprawia, że jej otoczenie jest wyjątkowo malownicze i dzięki temu również atrakcyjne turystycznie. Obecnie jest terenem nieużytkowanym. Dawniej pełniła rolę boiska do gry w piłkę nożną i siatkówkę.

Dzięki przeprowadzonym analizom i studiom nad tradycją oraz kulturą obszarów Beskidu Żywieckiego, możliwe jest wyróżnienie podstawowych aspektów i problemów występujących w obrębie opracowywanej działki i przedstawienie rozwiązań, jakie powinna uwzględnić koncepcja projektowa. Do najistotniejszych wniosków i wytycznych można zaliczyć:

- w Beskidzie Żywieckim panują specyficzne uwarunkowania przyrodnicze: średnia roczna temperatura powietrza jest stosunkowo niska (6°C), długo utrzymuje się pokrywa śnieżna, występują nawroty zimy i częste przymrozki, okres wegetacyjny wynosi 190 dni, często również występują opady. Stwarza to trudne warunki do rozwoju niektórych roślin, co musi zostać uwzględnione w propozycji nasadzeń roślinnych niniejszej koncepcji projektowej;
- duże nachylenie działki wymaga wyrównania terenu i stworzenia układu tarasowego;
- koncepcja projektowa musi wpisywać się w założenia regionalizmu: jest to preferencja podkreślona w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego gminy Ujsoły, ale także wynikająca z przeprowadzonych analiz: regionalizm jest bowiem czynnikiem kształtującym wspólną tożsamość zbiorowości, której brakuje rdzennym i przyjezdnym mieszkańcom Glinki;
- architektura zgodna z ideą regionalizmu powinna spełniać szereg warunków: ściśle wiązać się z otoczeniem i stanowić z nim spójną całość, przy jej budowie wykorzystywane powinny być w pierwszej kolejności materiały rodzime, a układ konstrukcyjno-budowlany uwzględniać również takie elementy jak zdobnictwo, detale i barwę, wywodzące się z tradycji danego regionu. Tym wymaganiom odpowiadać powinny także elementy małej architektury;
- na działce objętej opracowaniem nie występuje roślinność wysoka i średnio wysoka, co powinno ulec zmianie, aby zapewnić osobom korzystającym z terenu choćby częściowy cień, tak pożądaną szczególnie w upalne dni;
- działka położona jest przy głównej drodze Butorówki, należy więc wyodrębnić tę przestrzeń i nadać jej tym samym autonomiczny charakter, teren musi spełniać potrzeby wielu grup użytkowników (Butorówkę zamieszkują osoby rdzenne i przyjezdne z różnych grup wiekowych) – trzeba zatem, uwzględnić miejsca umożliwiające obserwację toczącego się życia i możliwość podziwiania widoków, przestrzeń zróżnicowaną, o wysokich walorach estetycznych, miejsca do rozrywki i relaksu, do wypoczynku aktywnego oraz takie, które zachęcać będą do aktywności fizycznej i umysłowej dzieci;
- najładniejsze widoki na góry rozpościerają się z działki w kierunku północno-wschodnim oraz południowo-zachodnim, co należy wyeksponować i stworzyć w tych miejscach przestrzeń do relaksu;
- wszystkie wyodrębnione strefy należy połączyć funkcjonalnym ciągiem komunikacyjnym, umożliwiającym poruszanie się także osobom starszym i korzystającym z wózków inwalidzkich.

Idea projektowa

Po uwzględnieniu powyższych uwag, powstał schemat funkcjonalno-przestrzenny, w którym wyodrębnione zostały cztery główne strefy: strefa wejściowa, dojazdowa, strefa wypoczynku biernego oraz strefa rekreacyjna (Ryc. 3). Strefa wejściowa ma za zadanie przede wszystkim wyodrębnić miejsce od drogi i łagodnie wprowadzać użytkowników w nową przestrzeń. W tym celu należy dokonać nasadzeń roślinnych, by uzyskać spokojny, porządkujący i rytmiczny charakter miejsca. Jednocześnie wejście powinno stanowić akcent podkreślający nawiązanie do regionalnej tradycji. Zapewni to proponowana brama wejściowa, inspirowana podobnymi bramami, jakie jeszcze można spotkać w niektórych skansenach. Jej ornamentykę ściśle wzorowano na tradycyjnym zdobnictwie beskidzkim. Strefa dojazdowa wyodrębniona została z myślą o mieszkańcach pobliskich posesji, którzy w ten sposób będą mieli możliwość dostania się samochodem do swoich domów. W celach bezpieczeństwa, strefa ta powinna zostać oddzielona od reszty przestrzeni. Strefa wypoczynku biernego została z kolei podzielona na dwie części: miejsce odosobnienia oraz miejsce spotkań. Miejsce odosobnienia powinno oferować użytkownikom możliwość komfortowego siedzenia bądź leżenia oraz podziwiania górskich krajobrazów, a także zapewnić spokój i relaks. Miejsce spotkań powinno natomiast stanowić przestrzeń, gdzie będzie można usiąść i porozmawiać w grupach kilkuosobowych. W strefie tej zaplanowano stworzenie placu otoczonego drewnianymi ławami, które umożliwią spotkania mieszkańców w większym gronie. Proponowane ławy mają charakter piętrowych podestów, pozwalających na siedzenie na dwóch poziomach. Również strefa rekreacji podzielona została na kilka mniejszych stref: plac gier i zabaw dla dzieci, plac gier i zabaw dla dorosłych oraz strefę piknikową. Plac zabaw dla dzieci został tak zaprojektowany, żeby nie oferował rozwiązań w postaci montażu gotowych systemów, lecz umożliwiał swobodny wybór działań oraz materiałów, które dostarczając bodźców zachęcają do samodzielnego organizowania sobie czasu. Takie urządzenie placu wyzwała w dzieciach kreatywność i chęć samodzielnego myślenia. Został on zaprojektowany z materiałów naturalnych o różnej fakturze, która dodatkowo oddziałuje na zmysły. Składają się na niego: ścianki wspinaczkowe skonstruowane z pni o różnej wysokości, tablice do gry w obręcze, ścieżka zmysłów, przestrzeń do budowania konstrukcji z materiałów naturalnych. Strefa dla dorosłych obejmuje natomiast zewnętrzną mini siłownię oraz boisko do gry w *pétanque*. W zaproponowanej części piknikowej ulokowano palenisko oraz stoły biesiadne, których blaty nawiązują do deskowania szczytów tradycyjnego budownictwa z tego regionu. Strefa rekreacyjna powinna umożliwiać mieszkańcom wsi wspólną zabawę i integrację, a ponadto oferować przestrzenie ciekawe i zachęcające do podejmowania wysiłku fizycznego zarówno dzieci, jak i dorosłych. Strefa ta może oferować także aktywną rozrywkę przedstawicielom wszystkich grup wiekowych. Proponowane miejsca i urządzenia nie mogą jednak być wyspecjalizowane, by nie prowadzić tym samym do wykluczeń. Układ komunikacyjny został zaproponowany z naturalnych materiałów i ze względu na różnice wysokości, dostosowany także do osób niepełnosprawnych poprzez zastosowanie ramp. Dopełnieniem całości jest roślinność oparta na gatunkach rodzimych oraz tych występujących w okolicy w stanie naturalnym. Koncepcja zawiera propozycje nasadzeń zarówno dużych drzew, jak również krzewów i rabat, które powinny składać się z roślin bujnych i kolorowych, nawiązujących do tradycyjnych ogrodów wiejskich i kontrastujących z naturalnym drewnem elementów małej architektury.

A)

B)

C)

Ryc. 3. Idea projektowa. Rzut (A) i wizualizacje (B, C) (oprac. własne)

Podsumowanie

Na skutek globalizacji i szybkiego rozwoju cywilizacyjnego, tradycyjne zabudowania wiejskie zaczęły nieuchronnie znikać z polskiego krajobrazu. Zachowały się do dzisiaj tylko w cząstkowej formie w zagrodzie wiejskiej lub jedynie w skansenie. Dla części z nas są świadectwem minionych pokoleń, malowniczym akcentem w krajobrazie polskiej wsi, dla innych niepotrzebnym, szpecącym nowoczesnie zaaranżowaną posesję przeżytkiem, którego najchętniej chciałoby się pozbyć. Dla uchronienia tradycyjnego budownictwa ludowego potrzebne jest uświadamianie społeczeństwa, jak ważny element dziedzictwa kulturowego stanowi tradycja oraz popularyzowanie tej dziedziny kultury ludowej, stosując nowoczesne rozwiązania architektoniczne, które będą do niej w znacznym stopniu nawiązywały przy jednoczesnym wykorzystaniu nowoczesnych technologii. Dobrym rozwiązaniem służącym ochronie tradycji może być nawiązanie do lokalnych form przy tworzeniu obiektów małej architektury, zarówno na terenach wspólnych, jak również na posesjach prywatnych. Pozwoli to z pewnością na większą asymilację nowych elementów z istniejącymi i ochronę w krajobrazie choćby części tradycji i miejscowej kultury.

W przedstawionej w artykule koncepcji, charakter miejsca podkreślają elementy wzorowane na regionalnej architekturze i zdobnictwie, uzupełnione nasadzeniami roślinnymi, które poprzez swój wygląd i skład gatunkowy odwołują się do tradycyjnych ogrodów wiejskich. Proponowana koncepcja umożliwi stworzenie estetycznej przestrzeni poprawiającej jakość życia mieszkańców – odpowiadającej na ich potrzebę bliskości z innymi ludźmi i zbliżającą ich do przyrody. Proponowane rozwiązania są ponadto przyjazne środowisku, bowiem wykorzystują przede wszystkim naturalne, rodzime materiały i biologicznie czynne nawierzchnie. Wszystko to składa się na przestrzeń umożliwiającą realizację potrzeb społecznych i kulturalnych oraz rozwijającą poczucie przynależności do grupy etnicznej Beskidu Żywieckiego.

Bibliografia

- Borcz, Z., (2003). *Architektura wsi*, Wydaw. Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław.
- Cała, A., (2007). *Kolor jako czynnik kształtujący przestrzeń wiejską Ziemi Kłodzkiej*, „Architektura Krajobrazu”, 4.
- Celadyn, W., (1992). *Architektura a systemy roślinne. Studium relacji między elementami architektonicznymi a roślinnymi*, Monografia 134, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Kraków.
- Ciołek, G., (1981). *Regionalizm w budownictwie wiejskim w Polsce*, Monografia 24, Politechnika Krakowska, Kraków.
- Czerwiński, T., (2008). *Budownictwo ludowe w Polsce*, Wydaw. Sport i Turystyka – MUZA SA, Warszawa.
- Gałek, O., (2011). *Marka lokalna – narzędzie rozwoju przedsiębiorczości [w:] Impuls. Turystyka historyczna szansą na rozwój lokalny*, Wyd. Stowarzyszenie „Obywatele Obywatelom”, Łódź – Byczyna.
- Gładysz, M., (1935). *Góralskie zdobnictwo drzewne na Śląsku*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- *Internetowa encyklopedia powszechna PWN*, Warszawa 2009, hasło: regionalizm: <http://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/regionalizm.html>, dostęp: maj 2016.
- Kłapyta, P., *Włosi – nomadzi Bałkanów i ich rola w kolonizacji luku Karpat*, <http://www.porozumienie-karpacie.pl/195,a,wolosi-nomadzi-balkanow-i-ich-rola-w-kolonizacji-luku-karpat.htm>, dostęp: maj 2016
- Kutrzebianka, A., (1931). *Budownictwo ludowe Zawoi*, http://www.zswsucha.iap.pl/STREFA_N/WiLeHi/zawoja/zabudowa.html, dostęp: kwiecień 2016.
- Łajczak A., Michalik S. i Urbaniec A., *Ujsoly i okolice*, http://glinka.beskidy.pl/ujsoly_3.html, dostęp: maj 2015.
- Molenda, M., *Zdobnictwo szczytów w budownictwie regionalnym*, <http://www.projekt-sbar.internetdsl.pl/index.php/artyku%C5%82y/124-zdobnictwo-szczyt%C3%B3w-w-budownictwie-regionalnym.html>, dostęp: kwiecień 2016.
- Molenda, M. i Wojtyła, B., *Konstrukcje ścian w budownictwie regionalnym*, <http://www.projekt-sbar.internetdsl.pl/index.php/artyku%C5%82y/104-konstrukcje-%C5%9Bcian-w-budownictwie-regionalnym.html>, dostęp: kwiecień 2016.
- Podolska, A. (2013). *Integracja architektury z otaczającym krajobrazem poprzez użycie lokalnych materiałów*, „Architektura Krajobrazu”, 1.
- Trawińska, E., (2015). *Koncepcja zagospodarowania wiejskiego terenu wspólnego w miejscowości Glinka (woj. śląskie)*, Praca inżynierska prowadzona pod kier. dr inż. A. Podolskiej na UP we Wrocławiu, maszynopis.
- Žuromskaite, B., (2009). *Przestrzeń historyczna w rozwoju turystyki kulturowej na Litwie (turystyka historyczna)*. „Turystyka kulturowa” 7.
- <http://www.ujsoly.com.pl/historia/historia-79,115,art.html>,dostęp: maj 2015.